

Om lin og laukar - og et gårdsnavn i Lenvik.

av

Kåre Rauø

I ei kvinnegrav fra 300-tallet e. Kr., ble del på Fløksand i Nordhordaland funnet en liten skrapekniv. På denne kjøttkniven var det ristet runer. ”Lin - lauk”, stod det å lese. ”Lin og lauk”, hva skulle nå det bety. Var det et hemmelig formular rettet mot onde makter, et middel til å gjøre det enkle arbeidsredskapet bedre egnet til den funksjonen det hadde, eller hva? Sammenhengen kvinne - redskap var klar, men hva besto sammenhengen i?

Løsninga viste seg å komme gjennom et stort samlingshåndskrift med kongesagaer, som bonden Jon Håkonsson i Vidialstunga på Island fikk to prester til å skrive og illuminere, og som senere fikk navnet Flateyarbok. Der fortelles det om at Olav den hellige med følge en sein vinterkveld kommer til en liten gård nordpå. Her ble han vitne til et rituellet opptrinn: Hesten på gården er nettopp slaktet, og hustrua har tatt vare på avlslemmet. Hun svøper det i linduk med løk og urter. Hver kveld utover høsten når husbondefolket er samlet i stua, tar frua hestelemmet, Vølse, fram fra kista si og kveder over det:

*”Auka er du, Vølse
og teken opp,
utstyrt med lin,
stødd med laukar.
Måtte ”mornir”
ta mot dette offeret. ”*

Hestelemmet vandrer fra person til person. Sønnen i huset sier over det:

*”Ber de lemen
til brudekoner,
dei skal væte
vingul(lemmet) i kveld.
Måtte ”morniir”
ta mot dette offeret. ”*

Da trellkvinnen får det, blir det nesten reint for mye.

*” Visst kunne eg ikkje
halde meg frå
å køyre han i meg
dersom vi låg aleine
i gjensidig vellyst.
Måtte ”mornir” ta mot
dette offeret.*

Ritens hensikt virker klar. Det gjelder i årets mørke måneder å sikre livs- og avlsskraften på gården. Hva kjøttknivens funksjon var, får en bare gjette seg til. At den lå i kvinnegrava er imidlertid et faktum. ”Lin og lauk”..... og fruktbarhet. Hvor skal nå dette føre oss?

Til Laukhelle så klart! ”Lauk og helle”, lin og lauk.

Gårdsnavnet består som vi ser, av to ledd. Det første er av navneforskere tolket til å ha sin opphav i det gml. norske ordet laukr, som betyr løk, gras med løkrot, urt. De må vel her ha tenkt på Sibirgrasløk (*Allium sibiricum*) som vokser godt på fuktige strandkanter, på fuktig eng, på grasmyrer, og av og til også i fuktig skog. Den finnes flere steder i Troms og Finnmark i slike mengder i beitegraset at melka får en tydelig løksmak. Planten kan prege vegetasjonen så sterkt at den sannsynligvis har gitt opphav til flere stedsnavn, f.eks. Lauksletta, Laukøya og Lauksund i Skjervøy, Laukvik i Lenvik og Karlsøy, og Laukhaugen i Dyrøy. Blomstene er rød fiolette og er samlet i hodelignende blomsterstander som er større enn blomsterstanden hos vanlig dyrket grasløk.

”All mat fra fjellet var kraftig mat”, sa de gamle, og de visste å ta vare på det som naturen kunne gi. Grasløken ble gjerne oppbevart som persille, klipt eller hakket og strødd ned i en liten krukke sammen med salt og sukker, eller rørt inn i fett og formet til passe store kuler som ble oppbevart i kjøttlake.

At løken var høgt verdsett, har vi flere skriftlige vitnesbyrd om. I ”Den eldre Edda” møter vi løken i fjerde verset av ”Voluspå”:

*I opphavs tider
var ingen ting,
ikke sand, ikke sjø
eller svale bølger;
jord fans ikke
og opphimmel,
bare ginnuga-gap
og gras ingen steder.*

*Før Burs sønner løftet
landene opp,
de som mektige
Midgard skapte; sol falt sørfra
på salens steiner,
da ble grunnen dekt
av grønne lauken.*

I slaget på Stiklestad var Tormod Kolbrunarskald blitt sterkt såra. Da legekona så det, såg ho han inn i ansiktet og sa: ”Det er fælt så bleik denne mannen er! Hvorfor er du slik?” Da kvad Tormod:

*Undres du, armfagre
over at vi er bleike?
Av sår blir få fagre,
De fant meg i pilskuren.*

*Gjennom meg skarpe stålet,
stukket meit makt, trengte;
farlig jern har bitt meg
nær ved hjertet, trur jeg.”*

Da sa legekona: ”La meg få se på sårene dine, så skal jeg binde om dem. Han satte seg ned, kastet av seg klærne. Da legekona fikk se sårene hans, kjente hun nøye på det såret han hadde i siden og merket at det sto jern i det, men hun kunne ikke bli klok på hvilken veg jernet hadde tatt. Hun hadde laget til noe i en jerngryte der. Stampa løk og andre urter og kokt dette sammen, og så gav hun de sårede noe av det å spise, og på den måten prøvde hun om de hadde sår som gikk inn i bukhalen, for hun kunne lukte løken ut gjennom de sårene som gikk helt inn”.

Amtmann Lillienskiold skriver i sin ”Speculum Boreale” om den ”Finmarske Løøg eller Charlotte” følgende:

”Huad angenemhed udi maden, gifver vel dette slags Løg, helst at roden nøttis. Udj forige tid haffde man derpaa liden tancke roden at opgraffve, naar ickun des øffverste løff oc græs mod Skiørbugen kunde samlis oc tørris eller udi lagen forvaris. Dog prisis Finnens dyd som den gandske Raa fortærer. Woxer till offverflod udi fiordene, huor græsgangen florerer. Løgen falder sneehuid, dog noget afflang, mange aff storlighed som en hasselnød, oc lader sig gierne mod vinteren til fornødenheden conservere”.

I en jordbeskrivelse av ”Wardøe Præstegield” datert 1764 –1770, skriver residerende pastor til Vardø, Henning Junghans Kaurin blant annet: ”En 1/4 Miil fra Svartæset møder en Havbugt eller Vig som de kalde det ved hvis bredde var ei Stykke flat Egn, som var smukt at se til og bebroed med vild Løg, hvorfor del også kaldtes Løgvigen.”

At løken ble nyttet til mange formål, bærer disse utsagn bud om. Hva de gamle lenvikværingene brukte han til, skal være usagt, men det at den kunne bli brukt til så edle formål som vi innledningsvis så, vitner om at menneskene har hatt stor tiltro til den. Kanskje var den i likhet med kvannen (*Angelica archangelica*) sett på som et fruktbarhetssymbol, en kilde til økt virilitet og fruktbarhet.

I den forbindelse er det fristende å nevne at jeg som senjaværing har hørt nevnt at dersom en ikke spiste løk, da ville det bli smått stell. Kan dette utsagnet være en levning fra gammel tids forestillinger? Jeg er tilbøyelig til å tro det.

Om de gamles nære forhold til vekstene, vitner og plantenavnet Balderbrå. Den er navnsatt gjennom en sammenligning med guden Balders øynebryn, og rand-kronens skinnende hvithet.

På Island heter det om den gjevreste personen i ætta: ”laukar ætterinnar”, og i Norge lever uttrykket ”gjævaste lauken i laget” om den morsomste personen i selskapet. Parallellene til disse to utsagnene finner en i ”Den forne Gudrunkvida” i andre verset:

*Så var Sigurd
mot sveinar heime
som grøne lauken
i graset runnen,
som hjort seg heiser
høgt over dyr,
som gloraude gull
imot gråe sylvet.*

På Island lever og ordet huslaukr. dvs. husløk. Dette ordet stammer fra den tid da planten hos de fleste europeiske folk ble anbragt på hustakene for å beskytte mot lyn og torden.

La dette være nok om løken! Gårdsnavnets andre ledd - helle, kan i denne sammenheng ha betydningen berg, stein, flat stein, hylle og flatt berg. Mange gårdsnavn i Norge har dette ordet som for eller etterledd, men det kan lett forveksles med det gml. norske ordet hellir dvs. en utoverhengende bergvegg eller en berghule. For gården Laukhelles vedkommende, må det være landskapets form som har gitt grunn til navnsettinga. Det som kjennetegner denne lokaliteten er at den ligger som en helle inntil Senja, omgitt av hav på tre av sidene. For dagens mennesker er det etterleddet som utløser forestillingen om gården som navnet gjelder. For de mennesker som navnsatte den, var det i tillegg forekomsten av vill løk. Gårdsnavnet skulle da kunne tydes som det flate berget hvor det var store forekomster av gressløk.

Er da navnegåta løst med dette? Sannsynligvis, men det finnes og en annen mulighet for tolkning.

Det første skriftbilde vi har av gårdsnavnet, stammer fra et dokument i den såkalte Trondenes Jordebok. Dette dokumentet er uttrykkelig tidfestet til år 1400, og gjengir i all

vesentlig et forelegg fra første halvpart av 1300-tallet. Der kan vi lese: "Item j Finnanese halfua pundz leiga er gaff Margret i Lokhello firir sall sonar sins". I erkebiskop Aslak Bolts jordebok fra 1432 er skriftbildet "laukhello", og i Olav Engelbrektssøns jordebok fra 1530 "Lauckhellenn". I "Utgiftsregnskap for Bergenhus len" 1566 -1567, er Laukhelle skrevet på tre forskjellige måter: "Logheld", "Løghelld" og "Løghold".

Men det var skriftbildet i "Skattematrikkelen 1647" "Lychelle", som fikk meg til å tenke på den andre muligheten for forståelse av gårdsnavnet. Når jeg i tillegg opplyser at til tross for skremslene i ungdommen om hva som ville skje dersom jeg ikke spiste løk, så kan jeg den dag i dag ikke noe særlig med denne edle vekst, er det lett å skjønne at tvilen om løken var tilstede. Hva var del så med forleddet "lyc" i Lychelle som satte tankene i sving? Jo, det gammelnorske verbet luka. Det tyder lukke eller åpne, og danner substantivet lykkja som betyr et inngjerdet jordstykke. Da jeg tenkte meg at navnsettinga av gården har skjedd fra sjøen, og Laukhelle synes å lukke Gisundet både når en kommer seilende sør- og nordfra, kom tanken om at dette faktum muligens kunne være en del av sannheten om navnet.

Imidlertid ser det ut som løken trekker det lengste strået. Jeg har nemlig i dag fått høre at det var vanlig å dra til Løkhelle under siste krig for å samle gressløk til spise. Den var der da, og kanskje er den der nå. Hva er imidlertid skjønnere enn det! "Lin og laukar"...."lauk og helle". Musikk? Poesi?